

Alî Şîr Nevâyî'nin Hamsesinde Edebî Himaye Geleneği: *Sedd-i İskenderî* Örneği

Literary Patronage Tradition in *Ḥamse* of Alî Şîr Nevâyî:
The Example of *Sedd-i İskenderî*

ZEHRA ŞİMŞEK

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

(zehra.oksuz@izu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-4423-3741.

Başvuru/Submitted: 15.01.2024. Kabul/Accepted: 10.06.2024.

“ ” Şimşek, Zehra. “Alî Şîr Nevâyî'nin Hamsesinde Edebî Himaye Geleneği: *Sedd-i İskenderî* Örneği.” *Zemin*, s. 7 (2024): 118-143.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12518731>.

Özet: Türk edebiyatının on beşinci yüzyılda eserlerini millî bir dil şuuru ile kaleme alan meşhur şairi Alî Şîr Nevâyî (1441-1501) yalnızca doğup büyüdüğü topraklarda değil, bütün Türk dünyasında tanınıp örnek alınmış ve ünü yaşadığı yüzyıldan itibaren çağları aşmış değerli bir şahsiyettir. Yazdığı yirmi dokuz eseriyle klasik Çağatay edebiyatının oluşup gelişmesini sağlayan Nevâyî, şair, âlim ve devlet adamı kimliğiyle Türk kültür dünyamıza çok önemli katkılarda bulunmuştur. Onun bu eserleri içerisinde 1483-1485 yılları arasında kaleme aldığı ve edebiyatımızda ilk örnek olması hasebiyle özel bir yere sahip olan beş mesneviden oluşan hamsesi, şairin sanatına ve düşünce dünyasına dair çalışmaları daha da ileriye taşıyabilecek zengin bir kaynak olarak karşımızda durmaktadır. Nevâyî, devrinde önemli devlet adamları tarafından himaye edilmekle beraber kendisi de sanatın ve sanatkârın hamiliğini üstlenmiş şahsiyetler arasındadır. Hamsedeki mesnevilere bu nazarla bakıldığında şairin burada hayatı boyunca önem verdiği edebî himaye konusunda çeşitli değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Nitekim Nevâyî'nin edebî himaye konusuna dair düşüncelerini, söz konusu mesnevilere yer yer değinmekle beraber, 1485 yılında kaleme aldığı *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde ayrı bir bölüm hâlinde işlediği "himmet" bahsi içerisinde genişçe ifade ettiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada Nevâyî'nin edebî himaye konusundaki düşüncelerini, söz konusu eserdeki bölüm ve beyitlerden örnekler sunarak incelemeyi ve bu konudaki araştırmalara katkı sağlamayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Himmet, edebî himaye, patronaj, Alî Şîr Nevâyî, hamse, *Sedd-i İskenderî*.

Abstract: Alî Şîr Nevâyî (1441-1501), a famous poet of Turkish literature, wrote his works with a national language consciousness in the 15th century. He is a valuable figure, known not only in the lands where he was born and raised, but also throughout the Turkish world, and his fame has transcended the ages since the century in which he lived. Nevâyî enabled the formation and development of classical Chagatai literature with his more than thirty works, making very important contributions to the Turkish cultural world as a poet, scholar, and statesman. Among his works, his "hamse", which he wrote between 1483 and 1485, has a special place as it is the first of its kind in Turkish literature, standing before us as a rich source that can further the studies on the poet's art and world of thought. In addition to being patronized by important statesmen of his time, Nevâyî was also among the figures who undertook the patronage of art and artists. When hamse is viewed from this perspective, it becomes clear that the poet made various assessments about the literary patronage he gave importance to throughout his life. As a matter of fact, it has been determined that Nevâyî, although he occasionally touches on the subject of literary patronage in his mesnevîs in his hamse, expresses his thoughts on the subject by dealing with the topic of *himmet* in a separate section in his *Sedd-i İskenderî* (Alexander's Wall) mesnevî, which he wrote in 1485. With this study, we aim to examine the thoughts of Nevâyî on literary patronage by presenting examples from the sections and couplets in this work in order to contribute to research on literary patronage.

Keywords: Himmet, literary patronage, patronage, Alî Şîr Nevâyî, hamse, *Sedd-i İskenderî*.

“Himmet,”¹ Arapça “hemm” kökünden türeyen ve sözlüklerde “arzu, temayül, kararlılık, kasıt, niyet”, “ısrarlı talep, dikkat ve özen göstermek, yüce gönüllülük”; “güç, kuvvet, yetenek” anlamlarına gelen bir kelime olmakla beraber Arapça ve Farsça sözlüklerdeki karşılığına ek olarak Türkçe sözlüklerde tarihî süreç içerisinde “himaye, lütuf ve ihsan”² anlamlarıyla da kullanılmıştır. Steingass, *Persian-English Dictionary*’de himmetin Farsça “kerden” mastarıyla birlikte “gayret ve çaba” anlamına geldiğini de kaydetmiştir.³ Bir tasavvuf terimi olarak himmet ise “teveccüh-i ma‘nevî, imdâd-ı rûhânî” anlamında olup manen

1 Bu bölüm yazılırken genel olarak yararlanılan kaynaklar şunlardır: İsmail Aka, *Timurlular Devleti Tarihi* (Ankara: Berikan, 2010); İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı* (Ankara: TTK, 1994); Arazgül Rejepova, “Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Baykara Dönemi,” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019); Musa Şamil Yüksel, “Din-Siyaset-Ekonomi Arasında Timurlularda ‘Himaye Sistemi’,” 16. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (Ankara: TTK, 2015), 2:217-228; Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din,” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23, s. 1 (Temmuz 2008): 239-258; Musa Şamil Yüksel, “Şahrüh’un Sünnî Canlandırma Siyaseti,” *Tarih Okulu Dergisi*, s. 5, (2009): 95-110; Hayrunnisa A. Akbryk, “Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları,” *Bilig*, s. 30 (2004): 151-171; Ertuğrul Ökten, “Câmî ve Meclis: Timurlu Ortamında Bir İnceleme,” *Zemin*, s. 3 (2022): 162-185; Alî Şîr Nevâyî, *Mecâlisü’n-Nefâyis*, haz. Kemal Eraslan, çev. A. Naci Tokmak (Ankara: TDK, 2015); Maria Eva Subtelny, “The Poetic Circle at the Court of the Timurid Sultan Husain Baiqara and its Political Significance,” (PhD diss., Harvard University, 1979); Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi: Babur’un Hâtıratı*, çev. Prof. Reşit Rahmeti Arat, 2 c. (Ankara: TTK, 1985, 1987); Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, haz. Necati Lugal, 4 c. (İstanbul: Kervan Yayınları, 1977); Halil İnalçık, *Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme* (Ankara: Doğu Batı, 2011); Halil İnalçık, “Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler,” *Türk Edebiyatı Tarihi*, haz. Talât Sait Halman ve öte. (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2006); Halûk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* (İstanbul: MEB, 1996); Tübâ Işınsoy Durmuş İsen, *Tutsan Elini Ben Fakîrin: Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği* (İstanbul: Doğan, 2009); Tuba Işınsoy Durmuş, *Şâir ve Sultan: Osmanlı’da Edebî Himaye* (İstanbul: Muhit, 2021); Şemsettin Şeker, *Ders ile Sohbet Arasında: On Dokuzuncu Asır İstanbulu’nda İlim, Kültür ve Sanat Meclisleri* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2013).

2 Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsu’l-Muhît*, c. 1-6 (İstanbul: YEK, 2013-2014), <http://www.kamus.yek.gov.tr> (erişim 07.01.2024); Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, c. 1-2 (İstanbul: YEK, 2014-2015) <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (erişim 07.01.2024); Francis Joseph Steingass, *Persian-English Dictionary* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1998), 1508; Mehmet Demirci, “Himmet,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1998), 18:56-57.

3 Steingass, *Persian-English Dictionary*, 1508.

büyük/ermiş kimselerin maksadı hâsıl eden, iş bitiren ve dilediklerini yerine getiren manevi gücüne, yardımına ve lütfuna işaret etmektedir.⁴ Nitekim himmet kelimesinin sözlüklerdeki anlamlarının yanı sıra Türk tarihi ve edebiyatında ve tarihî süreç içerisinde Türkçe sözlüklerde ağırlıklı olarak “yardım” (manevi yardım) anlamına geldiği görülmektedir.⁵

Himmete karşılık gelen anlamlardan biri olan “himaye” kavramı, sözlüklerde “koruma, gözetme, esirgeme, koruyuculuk, gözetim, kayırma, elinden tutma”⁶ gibi kelimelerle tarif edilmekte olup daha genel ifadeyle “güçlü olanın zayıf olanı koruyup kollaması” şeklinde tanımlanabilir. Kelime, sosyolojik açıdan ele alındığında konu üzerinde yapılan araştırmalar, toplum ilişkilerinin altyapısını meydana getiren iktidar-bilgi-güç bağlantısından yola çıkarak, devletlerin ve toplumların ilerlemesinde himayenin önemli bir kavram olduğunu göstermekte ve himaye ilişkilerinde, karşılıklı fayda olduğu düşüncesinden hareketle, bir güç alışverişi bulunduğunu vurgulamaktadır.⁷

Himaye, ilmî ve edebî bir kavram olarak incelendiğinde, ilmin/bilimin, ilim/bilim adamının, sanatın ve sanatçının maddi ve manevi açıdan korunup gözetildiği, adına “himayecilik, edebiyat hamiliği, patronaj” da denen ve çok eski dönemlerden itibaren var olagelen bir geleneği ifade etmektedir. Himaye geleneğinin gelişmesi, Türk, İran ve Arap toplumlarında, kültürel yönden önem kazanan şehirlerde, saray ve civarındaki ilmî ve edebî sohbet meclisleri ile işret meclislerinde büyük bir ivme kazanmıştır. Bu ilmî ve edebî meclisler, özellikle Doğu’da Horasan’dan Hindistan’a kadar Timurlu sarayında, Batı’da ise on dördüncü yüzyıldan itibaren bugünkü Irak, İran, Türkmenistan ve Azerbaycan topraklarında Türkmen sultanların himayesinde gelişme göstermiştir. Nitekim ilim ve sanatın hamiliğini üstlenmek, hükümdar ve emirler başta olmak üzere

4 Demirci, “Himmet,” 56; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki* (İstanbul: Kapı, 2004), 1511; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabaıcı, 2016), 170.

5 Daha fazla bilgi için bkz. Meliha Yıldırım Sarıkaya, “Dîvân-ı Hikmet ve Garib-nâme’de Himmet,” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 28 (2022): 583-615.

6 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 12. bs. (Ankara: TDK, 2023), <https://sozluk.gov.tr/> (erişim 07.01.2024). Ayrıca bkz. Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît*, <http://www.kamus.yek.gov.tr> (erişim 07.01.2024); Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (erişim 07.01.2024).

7 Uğur Tatlısumak, “Osmanlı Uleması ve Patronaj İlişkisi” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2016), 4.

devlet adamları, ilim/bilim adamları ve sanatkârlar vb. açısından bir iktidar ve itibar göstergesi de sayıldığından bu meclisler, özellikle bu şahsiyetlerin etrafında tertip edilmiştir.⁸ Yine din, tasavvuf, bilim ve sanatın himaye gördüğü bu meclislerde söz kadar önemli bir konuma sahip olan musiki de bu meclislerin oluşumuna ve himaye geleneğinin gelişmesine zemin hazırlamıştır.⁹ Söz konusu bu toplumlarda hamilik, sanat-sanatkâr-hami/patron üçlüsünün sıkı sıkıya bir ilişki içinde gelişip sistemleştiği bir gelenek olup hamilik sisteminin en önemli ayaklarından biri olan “sanatkâr hamisi”, Batı’daki adıyla “patron” veya “mesen”; İran, Arap ve Türk-İslam toplumlarında sanatkârın kültürel bir çevrede sanatını rahatlıkla ortaya koyabilmesine yardımcı ve destek olan, sanatı ve sanatkârı koruyup gözeten kişiyi işaret etmektedir.¹⁰

Orta Asya’da Timurlu sarayında himaye geleneği, ekonomik, siyasi, kültürel, vb. olmak üzere farklı açılardan değerlendirilebilir. Kültürel anlamda himaye hususu, devletin kurucusu olan Timur döneminden itibaren ortaya çıkmış, Timur’un oğlu Şâhruh’un 1405-1447 yılları arasındaki saltanatı döneminde büyük bir ivme kazanmış, Hüseyin Baykara’nın (salt. 1469-1506) saltanatı zamanında ise zirveye çıkmıştır. Yine Timurlu kaynaklarına göre, himaye geleneği, Timur’un ve oğlu Şâhruh’un ilim/bilim adamlarını, mutasavvıfları, sanatkârları, vb. çevresinde toplayıp sohbet meclisleri tertip etmeleriyle giderek önem kazanmıştır. Bunda devletin bekasına katkı sağlamak amacıyla hâkim oldukları topraklarda Şiilere karşı Sünnî İslam politikası izlemelerinin, Nakşibendî şeyhleriyle olan yakınlıklarının, toplumdaki “batınî” düşünceleri yok etme arzularının da etkisi olduğu söylenebilir. Hatta bu bağlamda Timur’un hâkimiyetini perçinlemek, ülkesinin sınırlarını genişletmek ve ülkesini mamur edip güzelleştirmek adına o yıllarda imar, tarım ve ticaretin yanı sıra maddi-manevi çaba sarf ederek çeşitli coğrafyalardan ilim/bilim adamlarını, şairleri, mutasavvıfları kendi ülkesine davet ettiği görülmektedir. Nitekim diğer devlet yöneticilerinde görülen ülkeyi mamur etmek, refahı artırmak, âlim ve sanatkârları himaye etmek fikrinin

8 Şeker, *Ders ile Sohbet Arasında*, 13; Durmuş, *Şair ve Sultan*, 11.

9 Konuya dair daha fazla bilgi için bkz. Selman Benlioğlu, *Saray ve Mûsikî: III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Mûsikînin Himâyesi* (İstanbul: Dergâh, 2018); Selman Benlioğlu, “İlk Dönem Abbâsi Sarayında Mûsikî” (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011).

10 Şeker, *Ders ile Sohbet Arasında*, 13; Durmuş, *Şair ve Sultan*, 11; İnalçık, “Klasik Edebiyat Menşei,” 269.

Timurlu hanedan mensubu yöneticilerinde de olduğu görülmektedir. Öyle ki Şâhruh döneminde himaye geleneği, pek çoğu Timur döneminde görev yapan ve bilim, sanat ve edebiyattan anlayan hatta bunlarla meşgul olan, eğitimli hanedan mensupları ve sarayın maddî birikimi ile siyasi iktidar sayesinde devam ederek gelişme kaydetmiştir.¹¹ Bu dönemden itibaren ilim ve sanatın hamiliğini üstlenmek, Timur'un başkent seçtiği Semerkant başta olmak üzere Herat, Şiraz, Meşhed ve Buhara gibi şehirlerdeki faaliyetlerle adeta bir yarışa dönüşmüştür. Herat, Mîrzâ Şâhruh'un gerek saltanatından önce gerekse saltanatı döneminde hem mimari açıdan hem de kültürel yönden önem kazanmış, Horasan hâkimi olan Hüseyin Baykara döneminde ise iç ve dış çekişmelerden ötürü siyasi küçülme yaşanmasına karşın sanat ve edebiyatta oldukça zengin bir döneme girilmiştir. Böylece Herat, onun saltanatı yıllarında bilim, sanat ve edebiyatın büyük bir gelişme kaydettiği, tarihteki en gelişmiş hâline gelmiştir. Hamilik geleneğinin bir sonucu olarak on beşinci yüzyılda Timurlu saraylarında ve has bahçelerinde düzenlenen işret ve eğlence meclisleri, minyatürde Bihzâd (ö. 1535-36?), edebiyatta Alî Şîr Nevâyî (ö. 1501) gibi üstatların yetiştiği ve her türlü sanat dalında bir sanat akademisi görevini üstlenmiştir. Bu meclislerde öne çıkan şairler, sanatın pek çok dalına hâkim bir hâlde sultanın yanında musahip ve nedim olarak yerlerini almışlardır.¹²

Timurlu toplumunda himaye denince adından söz edilenlerin başında âlim, şair, mutasavvıf, devlet adamı kimlikleriyle ve hamî vasıflarıyla meşhur olan Mollâ Abdurrahmân Câmî (ö. 1492), Hâce Ubeydullâh Ahrâr (ö. 1490), Muhammed Pârsâ (ö. 1420), Seyyid Hasan Erdeşîr (ö. 1488-89), Sultan Hüseyin Baykara ve Alî Şîr Nevâyî gibi önemli şahsiyetler gelmektedir. Nitekim Baykara döneminde Herat şehrinin şiir, musiki, hüsnuhat gibi sanat dallarında bir merkez konumuna yükselmesi, Baykara ve Nevâyî etrafında bir edebî muhit oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yine Hüseyin Baykara, sarayında ilim/bilim adamları, sanatkârları ve şairleri toplayarak tertip ettiği, kendi adıyla da anılan, "Baykara Meclisleri"yle meşhur bir sultan olarak, hem mutasavvıf hem hamî hem de şair kimliğiyle dönemine damgasını vuran Mollâ Câmî'yi meclisinde ayrı bir yere oturtup ona Timurlu sarayında büyük bir nüfuz kazandırmıştır. Baykara'nın sırdaşı ve emiri olan Alî Şîr Nevâyî'nin, Mollâ Câmî ile olan yakın dostluğu ve

11 Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları," 161; Yüksel, "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din," 239-258; Yüksel, "Şâhruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti," 100.

12 Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları," 164.

Câmî'nin müridi oluşu da Câmî'nin Timurlu sarayındaki nüfuzunu artıran bir başka önemli husustur.¹³ İşte bu dönemde Timurlu devleti kültür hayatının en önde gelen hamisi olan Alî Şîr Nevâyî, Sultan Hüseyin Baykara'nın musahibi¹⁴ olup onu devlet işlerinde yalnız bırakmadığı gibi aynı zamanda bir mahmi (himaye edilen) olarak hem sultanın yakınında görev almış hem de Baykara meclislerinin en önemli şairi olmuştur.

Bir sanatkâr ve devlet adamı olarak Hüseyin Baykara, Mollâ Câmî, Seyyid Hasan Erdeşîr gibi dönemin önemli devlet adamlarından ve âlimlerinden himaye gören Alî Şîr Nevâyî'nin kendisi de ilmin ve sanatın hamisi sıfatıyla kendi muhitini oluşturarak sanatkârlara ve ilim adamlarına hem maddi hem de manevi destek olmuştur. Nitekim sahip olduğu, bir nevi kitap hazırlama atölyesi diyebileceğimiz "kitaphane"de sanatlarını icra eden nakkaş, musavvir ve hattatların olduğu bilinmektedir. Bir hami olarak sahip olduğu malı ve mirası; bilim, edebiyat ve mimari eserlerinin ortaya çıkması için harcayarak bir yandan bu konuda ne derece cömert ve hassas olduğunu gösterirken diğer yandan da hamilik vasıflarının başında gelen cömert olma hususunda topluma örnek teşkil etmiştir.¹⁵ Hatta bu hususta Nevâyî'nin şiir meclislerinde sanatkârları çeşitli hediyelerle sık sık taltif ettiği anlatılmaktadır. Nevâyî, tıpkı hocası ve hamisi Mollâ Câmî gibi, kendi edebî muhitinin ötesinde Karakoyunlu ve Akkoyunluların himayesinde bulunan Tebriz'deki sanatkâr ve devlet adamlarıyla irtibatta olmakla beraber Osmanlı devlet ricali ve şairleriyle de iyi ilişkiler içinde olmuştur. Nitekim Osmanlı şairleri Mollâ Câmî'yi örnek almış, Nevâyî'nin gazellerine nazireler düzmüş ve bu iki sanatkârın hamselerini kendi eserlerine model olarak almışlardır. Böylelikle Osmanlı toplumundaki şairler de Doğu'daki bu örneklerle bakarak benzer bir sanatkâr-hami ilişkisi ortaya koymuşlardır.¹⁶

Nevâyî, kendisinden söz eden kaynaklarda himaye ettiği sanatkâr ve âlimlerin sayısının çokluğuyla da adından söz ettirmesi hasebiyle, şairin hamsesindeki mesnevîlerinde edebî himayeyi ele aldığı beyitlere geçmeden önce, himaye ettiği âlim, şair ve sanatkârlardan birkaçını burada zikretmek yerinde olacaktır. Bu

13 Subtelny, "The Poetic Circle," 106-114.

14 Durmuş, *Şair ve Sultan*, 27-28; Ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, "Musâhib," *TDVİA* (Ankara: TDV, 2020), 31:230-231.

15 Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları," 161.

16 İnalçık, *Şâir ve Patron*, 9, 17-18; İnalçık, "Klasik Edebiyat Menşei," 269.

bağlamda *Devletşâh Tezkiresi*,¹⁷ Bâbü'r'ün *Hâtıratı*'ı,¹⁸ kendisinin yazdığı *Mecâlisü'n-Nefâyis*¹⁹ adlı tezkiredeki biyografiler ile şairin yazdığı eserler başta olmak üzere o devre ışık tutan diğer kaynak eserlerden Nevâyî'nin himaye ettiği kişilere dair bilgi edinilebilir. Nitekim döneminin kaynaklarından Bâbü'r'ün *Hâtıratı*'nda Nevâyî'nin hamiliğine dair şu bilgiler kayıtlıdır:

Fazıl ve hüner ehilleri için, Ali Şîr Bey kadar mürebbi ve hâmî olan bir adamın hiçbir zaman zuhur ettiği mâlûm değildir. Sazda ileri gelenlerden Üstad Kul Muhammed, Şeyhî ve Hüseyin Üdî, Ali Şîr Bey'in terbiye ve himâyesi ile bu derece terakkî ve şöhrat bulmuşlardır. Üstâd Behzad ve Şah Muzaffer resimde Ali Şîr Bey'in gayret ve ihtimamı ile bu derece meşhur ve mâruf oldular. Bu kadar hayırlı işlerde pek az kimse bu derece muvaffak olabilir.²⁰

Yukarıda bahsi geçenlerin yanı sıra devrin meşhur kanunîlerinden Hafız Kudak, Üstad Seyyid Ahmed, meşhur udî Üstad Kul Muhammed Şuburganî, Üstad Hüseyin Udî ve Üstad Şeyhî Mâ'îlî, Nevâyî'nin çevresindeki musikişinasların başlıcalarıdır. Yine çeşitli ilim/bilim dallarına vakıf olan Mevlânâ Hacı Muhammed; dönemin mühendislerinden Mevlânâ Muhammed İsfahanî; Timurlu son döneminin en meşhur nakkaşı Üstad Bihzâd (ö. 1535-36?) ve talebesi Üstad Kâsım Alî Çehzekasâî; devrin meşhur kâtiplerden nestalik hat üstadı Mevlânâ Sultan Muhammed Nûr; nestalik hatta başarılı, nesih ve talik yazı üstadı Hattat Mevlânâ Zeyneddîn Mahmûd-ı Kaynî ve Nevâyî'nin kitaphanesinde yetişen nestalik üstadı Alâeddîn Muhammed, Nevâyî'nin himaye ettiği hattatlar arasındadır. Kabûlî, Yûsuf Bedîî, Mevlânâ Sâhibdârâ, Sultân Alî Meşhedî, Hasan Alî Celâyir (Tufeylî), Hasan Şâh, Hüseyin Kâmî, Hilâlî, Mevlânâ Bedahşî, Vasıfî ve Seyfî Buhârî ile meşhur tezkire yazarı Devletşâh Semerkandî (ö. 1494-95?), meşhur müverrih Mîrhând el-Belhî (ö. 1498) ve torunu Handmîr (ö. 1535-36) ise Nevâyî'nin muhitinde bulunan, onun himaye ettiği devrin şair, yazar ve müverrihlerinden sadece birkaçıdır.²¹

17 Devletşâh, *Devletşâh Tezkiresi*, haz. Necati Lugal (İstanbul: Kervan Yayınları, 1977).

18 Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi: Babur'un Hâtıratı*, 1:265.

19 Alî Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, haz. Kemal Eraslan, çev. A. Naci Tokmak (Ankara: TDK, 2015).

20 Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi: Babur'un Hâtıratı*, 1:265.

21 Yukarıda bahsi geçen kaynak eserler dışında konuya dair bkz. Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları," 162-164; A. N. Boldırev, "Çağdaşlarımızın Hikâyelerinde Nevâyî," *TDAY*

Nevâyî’de Edebî Himaye

Alî Şîr Nevâyî, Timurlu devleti himaye geleneğinin baş mimarlarından biri olarak edebî himaye geleneğini eserlerinde de başarıyla işlemiştir. Onun hamsesindeki eserleri incelendiğinde himmetin genel hatlarıyla “manevi himmet”, “edebî himaye” ve “gayret” olmak üzere üç farklı anlamı ihtiva eden bir kavram olarak öne çıktığı görülmektedir. Şair, çevresinde teşekkül eden edebî muhitte mahmi-lerine karşı son derece cömertçe muamele eden bir hamî olarak tavsif edilmiştir. Bu yönü dikkate alındığında Nevâyî’nin, kendi edebî kimliğinin oluşumunda da büyük önem taşıyan edebî himaye konusuna dair düşüncelerini, kaleme aldığı mesnevîlerinin özellikle sebab-i telif ve şahıs övgülerini ele aldığı bölümleri ile hâtıme bölümlerinde ve diğer bazı eserlerinde dile getirdiği beyitlere rastlanmaktadır. Bununla beraber Nevâyî’nin, hamsesinin son mesnevîsi olan *Sedd-i İskenderî*’nin mukaddimesindeki 1110-1159. beyitlerden oluşan 16. bölümü “himmet” bahsine ayırarak burada himmet kavramını “manevi himmet”, “edebî himaye” ve “gayret” olmak üzere üç farklı anlamda işlediği görülmektedir. *Sedd-i İskenderî*’nin 16. bölümü başta olmak üzere, Nevâyî’nin hamsesindeki mesnevîlerinde yapılan incelemeler, şairin şiirlerinde edebî himaye konusunu ayrıntılı bir şekilde ele aldığını göstermektedir. Bu çalışmada, ele alınan konu gereği, Nevâyî’nin yaşadığı toplumda önemli bir konuma sahip olan edebî himaye hususundaki düşüncelerinin yer aldığı beyitler üzerinde durulmuş, söz konusu beyitler ve anlamları verilerek şairin konuya dair açıklamaları bu örnekler üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır.

Alî Şîr Nevâyî’nin hamsesindeki mesnevîlerinde edebî himayecilik geleneğinde himayenin önemi ve himaye edenin vasıfları ile edebî himayenin niçin ve nasıl olması gerektiğini açıklaması, edebî himayenin hamî, mahmi ve toplum açısından kazanımlar sağlayan bir sistem olması ve sanatkâr hamisinin özellikle cömertlik vasfıyla ön plana çıkarılması, şairin edebî himaye konusunda ele aldığı başlıca hususlardır. Nevâyî’nin edebî himaye açısından üzerinde en çok durduğu konu, himayenin asıl zenginlik sebebi olup az çok demeden himaye etmeyen büyük bir ziyan içinde olması hususudur. Nevâyî’nin konuyu daha

Belleten, çev. Rasime Uygun (1988): 205-230; Subtelny, “The Poetic Circle,” 117-145; Nursel Özdarendeli, “Çağdaşlarının Dilinden Ali Şîr Nevayî,” *Turkish Studies* 8, s. 9 (Summer 2013): 2043-2054; Yasin Şen, “Bâbürnâme’ye Göre Ali Şîr Nevâyî,” *Türk Dünyası*, s. 37 (2014): 41-50; Rejepova, “Timurlularda Kültürel Hayat,” 67-88.

da somutlaştırmak ve edebî himayenin toplumdaki önemini vurgulamak için yönünü yaşadığı topluma çevirerek kendi hayatından örnekler vermek suretiyle Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara ve oğlu Sultan Bedüzzamân Mîrzâ'nın hamiliğini övmesi, eserlerini bu iki şahsiyetin himayesinde yazdığını ve onların meclislerinin baş müdavimi olduğunu belirtmesi, Nevâyî'nin edebî himaye konusundaki dikkatlerine dair öne çıkan hususlar olarak göze çarpmaktadır. Nevâyî, açık ve anlaşılır bir dille ele aldığı edebî himayecilik geleneğinin toplum içindeki önemini vurgulamak için konuyu kimi beyitlerinde daha sanatlı bir üslupla ve oldukça orijinal hayallerle ifade etmiştir. Nevâyî'nin edebî himayeye dair düşünce ve değerlendirmeleri aşağıdaki başlıklar altında sunulmuştur.

Yüce Kimseler Himmet Eder: Himmet, Hüma Kuşu Gibidir

Alî Şîr Nevâyî, himmet konusuna giriş yaparken, bölümün başındaki nesir hâlinde sunduğu başlıkta himmeti gücün, iktidarın, saadetin, talihin, güzelliğin ve manevi himayenin temsili olan, yükseklerden kanat çırpın bir devlet kuşu olarak da bilinen hüma kuşu²² hayaliyle ele almış, böylelikle himmetin sosyo-kültürel yapı içerisinde toplum nazarında ne derece yüksek mertebeye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim inanişâ göre hüma, yedi kat göğün üzerinde, felekler ve burçlar arasında dolaşır Allah'a ulaşan yüce, faziletli bir kuştur. Tıpkı "*Erenler gelip geçdiler dünyâyı koyup geçdüler / Havâyâ ağıp uçdular bular hümâdır kaz değil*" sözleriyle bu yüce mertebeyi dile getiren Yunus Emre gibi²³ Nevâyî de himmeti hüma kuşuna, Güneş'i ise Anka kuşuna benzeterek bu ikisini mukayese etmiş, himmetin yerinin Güneş'ten bile yüce hatta gökler ötesinde olduğunu belirterek himmetin gücün, iktidarın ve devletin sembolü olduğuna dikkat çekmiştir. Öyle ki şair, himmet bahsini ele aldığı bölümün başlığında hüma kuşunun yüce kanatlarının gölgesinin bile ne derece güçlü olduğunu vurgulamak üzere hümanın gölgesinin, altın kanatlı bir Anka kuşuna benzettiği Güneş'i bile zulmete mahkûm edebileceğinden söz etmiştir. Nevâyî, himmet ile hüma kuşu arasında kurduğu bu hayal ile sanatkârın, her ne kadar toplum içinde bir güneş gibi parlarsa da, himaye gördüğü kimsenin kanatlarının gölgesi altında bir hüma kuşu misali olduğunu ve o himayeyle çok daha yüce mertebelere ulaşabileceğini, sanatkâr

22 Cemal Kurnaz, "Hümâ," *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1998), 18:478.

23 Yunus Emre, *Dîvân: Seçmeler*, haz. Mustafa Tatçı, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 180.

hamisinin de istediğini istediği yere getirebilecek kudrete sahip olduğunu vurgulamakta, böylece himayecilik sisteminin hem kendi yaşadığı toplum hem de diğer toplumlar içindeki etkin gücüne ve iktidarına işaret etmektedir: “himmet humâyınıñ bülend-pervâzlığı ta‘rîfide kim cenâhınıñ sâyesi kuyaşınıñ ‘ankâ-yı zerrîn-cenâhığa zulmet kâfıda neşîmen birür...”²⁴

İtibar, Himmetle Daim Olur: Himmet, Vücudun Kimyası, Büyüklüğün ve İtibarın Nişanıdır

Nevâyî, himmeti vücudun kimyası olarak tanımlamıştır. Nasıl ki insanın tabiatı anasır-ı erbaadan oluşuyorsa kişinin de toplum içinde var olması ve yükselebilmesi için vücudunun bazı manevi iksirlere ihtiyacı vardır. Nevâyî burada cömertliğe vurgu yaparak cömert kimselerin vücudunun kimyası olarak nitelendirdiği himaye etme vasfına sahip olmak suretiyle itibar bulduğunu belirtmiş, insanın toplum içinde himaye ettiği müddetçe var olduğunu, ikbalinin de o mesabede yükseleceğini ve himaye ettiği kadar hürmet ve itibar göreceğini dile getirmiştir. Nitekim hem hamî hem de mahmî açısından karşılıklı kazanımların esas olduğu edebî himaye geleneği, himaye edilenin sanatını yücelttiği kadar hamîye şereffi bir hayat bahşederek izzet ve itibarını da yüceltmektedir:

çü himmet irür kîmiyâ-yı vücûd
ki andın tapar i‘tibâr ehl-i cûd

birev kim anıñ kîmiyâdur feni
anı dise bolğay il içre ğanî

ğınâdur çü il hürmetiğâ sebeb
añâ iħtirâm itseler yok ‘aceb (Sİ, 16/1114-1116)

[Himmet, vücudun kimyası olduğu için cömertlik ehli ondan itibar bulur. Kimya âlimi olan birinin bu (ilmi) icra etmesi hâlinde halk içinde zengin olması gibi halkın hürmetine sebep (olan himmete sahip olmak), zenginlik (sebebi) olduğundan ona hürmet etseler bunda şaşılacak bir şey yoktur.]

Nevâyî’nin edebî himaye konusunda dile getirdiği hususlardan biri de himmetin büyüklüğün nişanı olduğu ve himmeti olmayanın zamane tarafından alçaltıldığı düşüncesidir. Nitekim o, cömert kişilere seslenerek onların sanatı

24 Alî Şîr Nevâyî, *Sedd-i İskenderî: İnceleme-Metin*, haz. Hatice Tören (Ankara: TDK, 2001), 122. Makale içinde bu kitaptan yapılan alıntılar Sİ kısaltmasıyla ve bölüm-beyit numaralarıyla verilmiştir.

ve sanatkârî himaye etmelerinin hem kendilerine itibar kazandıracağını hem de onları halkın ve devrin eziyetlerinden uzaklaştıracağını hatırlatmak istemiştir:

birev kim aña himmet oldı bülend
irür 'âlem ehli ara ercümend

kişi naqdı ger bir kıara mis imes
eger himmeti bolsa müflis imes

anı aña müflis ki yok himmeti
çü yok himmeti yok anıñ hürmeti (SI, 16/1110-1112)

[Himmetin yüce (nasip) olduğu kimse, âlem içinde şerefli ve haysiyetlidir. Eğer kişinin akçesi bir kara bakır değilse de himmet sahibiyse müflis değildir. Yani himmeti olmayanın müflis olduğunu ve himmeti olmadığı için (kendisine) hürmet edilmediğini anla!]

Himmet, Bitmeyen Bir Hazine ve Asıl Zenginlik Kaynağıdır

Nevâî'nin, mesnevîsindeki konuya dair birçok beytinde edebî himayeyi zenginlik metaforu ile ilişkilendirerek açıkladığı görülmektedir. Öyle ki şair, zengin bir kimsenin malını sanat için saçması/dağıtması gerektiğini ve zenginliğinin alameti olan hazinesinin ağzını kapatıp saklamasının ise büyük bir müflislik olduğunu dile getirmiştir. Hatta hem cömert hem de himmet sahibi kimsenin cihan içinde müflis olmaktan uzak, hürmet edilen, şeref ve itibarla dünyanın en zengini olduğuna da dikkat çekmiştir. Nitekim burada bu maddi zenginliğin, güzelliğe ve zevk-i selime tabi olduğu bir anlayış olduğunu söylemek mümkündür. İşte bu sebeptir ki hamisinin kanatları altında onun maddi, manevi iltifatıyla yüksek bir derece bulan hemen her şairin kendisi de daha çok hürmet ve itibar kazanmak üzere hami/patron konumuna yükselebilmek için gayret sarf etmektedir. Bu şairlerden biri olarak Nevâî, sözleriyle toplumda zenginliğin insan için hürmete vesile olduğunu ve ne kadar zengin de olsa himmeti olmayan kimselerin hürmete layık görülmediğini dile getirerek edebî himayenin bitmeyen bir hazine ve asıl zenginlik kaynağı olarak değerini ön plana çıkarmıştır. Ayrıca bu bağlamda zengin insanın hazinesini kötü insanlardan muhafaza etmek için bin bir zorluk ve sıkıntı çektiğini, onun bu hazineyi cömertlikle saçmayıp/bezl etmeyip cimrilik etmesinin alçakça bir iş olduğunu, cimriliğinin sonunun ise hem kendisi hem de hazinesi için büyük bir kayıp olacağını belirtmiştir. Nitekim himaye etmenin ardında yatan bir başka muhtemel sebebin de kişinin, hazinesini koruma zorluğundan ötürü zenginliğini itibar gibi başka bir şeye tahvil etme

düşüncesi olduğu söylenebilir. Bu ve benzeri sözlerle himayenin toplumsal açıdan önemine vurgu yapan şair, sanatın ve sanatkârın yücelmesine katkı sağlayan herkesin toplum içinde itibar kazanacağına işaret etmiştir:

birev kim anıñ himmeti yoq turur
ganı bolsa hem hürmeti yoq turur

...

keremsiz ki bar öyde mahzen aña
felâket bile faqâdur fen aña (Sİ, 16/1117; 1135)

[Himmeti olmayan kişi, (her ne kadar) zengin de olsa (ona) hürmet edilmez... Evinde mahzen olan ama cömert olmayan kimsenin hüneri/ilmi ise onun için felaket ile yoksulluktur.]

Nevâyî, bahsi geçen bölümde zengin olup sanatkârları cömertlikle himaye etmeyen kimselerin içine düştükleri durumu ve onların bu olumsuz hâllerini “cimrilik” üzerinden sıralamıştır. Nasıl ki cimrilikle meşhur olmuş zengin insanların, mallarından infak edecek oldukları vakit elleri mallarına gitmemesi gibi, malını sanatın ve sanatkârın yoluna harcayacak kimsenin eli de malını saçmaya/bezl etmeye yanaşmaz. Hatta şair, bu durumu okuyucunun zihninde daha canlı tutmak için “öyle kişilerin hazinesinin ağzını açıp da içinden bir miktar saçacak olsalar açtıkları her bir düğüm için gönüllerine bir düğüm atmaları” hayaliyle vermiştir:

tutay dün-şifat kimseniñ genci bar
tün ü kün anıñ hıfzıdın renci bar

peşizi eger tökdi irse leyim
müdâm açmağdın tapar köñli bım

dise kim açay tañla yâhüd bu kün
tüger ol tügünde yana bir tügün (Sİ, 16/1118-1120)

...

açar bolsa andın ser-â-ser girih
salur köñlige bir girih her girih

ayığ lu‘bıdın cetqa kim nân irür
anı tke salmaq ni imkân irür (Sİ, 16/1123-1124)

[Diyelim ki alçak vasıflı (bir) kimsenin hazinesi var; onu korumak için gece gündüz sıkıntı çeker. O alçak kişi, eğer (o hazineden) akçe saçacak olsa gönlü daima onu açmak için korku yaşar. Bugün ya da yarın onu açayım dese o (hazinenin ağzındaki)

düğümüne yine bir düğüm daha ekler... O hazineden baştanbaşa düğüm açacak olsa açtığı her (bir) düğüm onun gönlüne (bir) düğüm bırakır. Çingenenin ayı oynatmaktan kazandığı ekmeğini (hiç) ite atma imkânı var mı?]

Nevâî, himaye etmeyen ve cimrilikte çok daha ileri giderek malını kendisinden bile sakınıp harcamaya kıyamayan insanları da eleştirerek böyle insanların halka rezil ve rüsva olduğunu söylemektedir. Öyle ki şair, onların bu hâlini ve himmetten yoksun olmakla içine düştükleri kötü durumu şu benzetmelerle kaleme almaktadır:

yığaç üzre ger bolsa yüz miñ yañağ
kömr yirge her ni oğurladı zâğ

yir astı ki sıçkanğa kâşânedür
yana anda her yan nihân hânedür

rezâletni hâddin kaçan aşurur
özidin tağı şu mesin yaşurur

necâset yolıdın tolup küllheni
zahîrim dip enbâr eylep anı (Sİ, 16/1126-1129)

[Ağaç üstünde yüz bin ceviz olsa karga her çaldığını yine de yere gömer. Sıçanın sarayı olan yerin altında her taraf gizli (bir) evdir. (O kişi) rezalet (göstermede) haddi nasıl aşar (dersen) azığını kendisinden bile sakınır. (Onun) külhanı pislik yolundan dolar (ve o) bunu erzağım diyerek gübre yapar.]

Yine Nevâî'ye göre, hem fakir hem de cimri olan bir insan, malı olmadığından ötürü canına da zarar gelebileceği düşüncesine sahip olmadığından hiç kimseden korkmamaktadır. Buna karşılık hazinesi ve mahzeni olup da himayeci kimliğine sahip olmayan zengin insan ise malını koruyamama korkusu ile gece gündüz can endişesi taşımakta, hatta emrinde çalışan hizmetkârlarının bile, malına göz dikerek canına kastedebilecekleri düşüncesiyle huzursuz bir şekilde yaşamaktadır. Şair, bu sebeple malı olup da bir nebze de olsa himaye etmekten sakınan kimselerin büyük bir akılsızlık içinde olduğunu vurgulamıştır. Hatta şaire göre, himaye etmek için zengin ya da fakir olmaya gerek de yoktur; çünkü himmet gönül işidir ve himaye edenin nazarında/himaye geleneğinde az da çok da eşittir. Gönül genişliği ile himmet eden kişi ise zenginliğin ya da fakirliğin peşine düşmediği gibi himaye ettiği için de gönlü rahat bir şekilde yaşayacak ve can endişesi taşımayacaktır. Şair, bu ve benzeri sözleri şu benzetmelerle ele almıştır:

ki her niçe bî-māye bolsa le'îm
 añâ kimsedin yok turur hîç bîm

 velî boldı çün genci vü maḥzeni
 ḥalāyîk irür cānımın düşmeni

 kızıl tülkü yāḥūd qara kîş kibi
 ki bolğay tügi qatlımın mücibi

 şadef dik ki yıqқан üçün dürr-i pāk
 kılurlar alur çağda kögsini çāk

 köñül himmet ehliğa kim boldı kiñ
 gınā birle faqr oldı allıda tiñ

 ni genc olsa birmekte bardur 'azîz
 ni nāmūs iter birgeli bir peşîz

 mübāhat kılmas yimekdin güllaç
 gamın bolmas er tapsa yavğan umaç

 ḥured ehli çün kim te'emmul kıılır
 tefāvüt bu ikkide hem tapılır (SI, 16/1139-1145)

[Aşırı cimri kimse, ne derece fakir olursa (o derece de) hiç kimseden korkmaz. Fakat (onun) hazinesi ve mahzeni olsa hizmetçileri (bile) canına düşmanlık eder. (Tıpkı) kızıl tilki ya da kara samur kürk gibi (sahip olduğu) tüyü, katledilmesini icap eder (veya) temiz inci için kırılan istiridye gibi kuyuda göğsünü yarıp alırlar. (Hâlbuki) gönül, himmet ehline geniş olduğunda zenginlikle fakirlik birbirine denktir. Ne kadar hazine varsa vermekle şeref artmaz, bir akçe vermekle de namus gitmez. (Nitekim) güllaç yemekle övünülmez, kişi etsiz omaç (yemeği) bulsa gam yemez. Akıl sahibi kimseler, iyice düşündüğünde bu ikisi arasındaki farkı da ortaya koyar.]

Zengin ama cimri kimsenin içine düştüğü hâlleri yukarıdaki örneklerle açıklayan Nevâyî, daha sonra yönünü toplumda cömert olan hamilere çevirerek asıl zenginliğin himaye etmek olduğunu dile getirmiş ve bu bağlamda haminin vasıflarını anlatmaya çalışmıştır. Öyle ki cömertlikle hamiliği şahsında birleştiren kimselerin toplumda her zaman kazançlı olacağını belirten şairin, bu hususu cömertliğinden ötürü hesap etmeden cebini tamamen boşaltarak halka ihsan eden kerem sahibi zenginler ile himmet sahibi cömert kimselerin hâlini kıyaslamak suretiyle ele aldığı görülmektedir. Buna göre Nevâyî, cömertlik yapacağım diye cebindeki bütün servetini halkın yoluna harcayıp fakirleşmenin, kerem ehli için ayıp sayılırken aynı durumun cömert bir hami için cebini bereketlendiren ve her

daim cebinin para ile dolmasına vesile olacak bir tutku olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca şair, malını himaye yoluna sarf etmeyip başka yollara saçan zengin ve cömert kimse ile malını kendisine bile harcamaya kıyamayan cimri insan arasında hiçbir fark olmadığını vurgulayarak ister zengin olsun ister fakir ister cömert olsun isterse cimri, toplum içerisinde kişinin sanatı ve sanatkârı himaye etmediği sürece kaybedenlerle aynı safta yer aldıklarını söylemiş ve bu durumun onlar için felaketlerine sebep olan birer tuzak olduğuna da işaret etmiştir:

keremdin birey kim tehî-ceyb irür
tehî eylemek ceyb aña 'ayb irür

bu iş himmet ehliğadur ibtilâ
ki ceybi direm birle bolğay tola

keremsiz ki bar öyde malızzen aña
felâket bile fağâdur fen aña

yimes il ki emvâl ara bolsa ğarğ
alar birle müflisler içre ni farğ (Sİ, 16/1133-1136)

[Cömertlik (edeceğim diye) cebini boşaltan biri için cebinin boş olması ayıptır. Bu iş (cebindekini tamamen vermek ise), himmet ehli için bir tutku olup (haminin) cebini para ile dolduracaktır. Evinde hazinesi olan cimri kişi için (bu durum) felaket (getiren bir) tuzaktır. Mal içinde boğulup da yemeyen (cimri)lerle müflisler arasında ne fark vardır?]

Himmet, Bela ve Sıkıntıdan Uzaklaştırır

Şaire göre, cömert vasıflı zengin kimseler, sahip oldukları malı iyilik ve hasenat için halka saçmaları hâlinde onlardan çok defa sıkıntı görebilmekte iken, hami olan cömert kimselere ise zenginlik sebebi olan himmetleri hazine olarak yetmekte ve böyle kimselere halkın eziyet ve sıkıntısı da himmetleri mesabesinde azalmaktadır. Şair, malını himaye için harcayan ve harcamayan insanların bu durumunu şu sözleriyle mukayese etmiştir:

ni nağdı ki ehl-i kerem şarf iter
aña halkdın köp meşakkat yiter

eger yok aña bezl iter dest-res
ki zâtı ara himmeti genci bes (Sİ, 16/1146-47)

[Kerem ehli kimse (halka) ne kadar para saçarsa ona halktan (o ölçüde) çok sıkıntı ulaşır. Himmet ehline el uzatacak biri yoksa da himmeti ona hazine olarak yeter.]

Sanatın ve Sanatkârın Hamisi Sultan Hüseyin Baykara

Alî Şîr Nevâyî, sanat-sanatkâr-hami ilişkisi bahislerinde, devrinde sohbet ve eğlence meclisleri kurarak bu yönüyle Türk-İslam toplumlarında örnek teşkil eden önemli isimleri de hamsesinde zikrederek onları övmüştür. Bunlardan biri olan Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'yı, meşhur meclislerini ve cömert hamiliğini 1483 yılında kaleme aldığı *Hayretü'l-Ebrâr* ile 1484 yılında kaleme aldığı *Leylî vü Mecnûn* mesnevîlerinde konu edinmiştir. Nitekim şair, *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevîsinde Baykara'nın elinin cömertçe hazineler saçtığını anlatmak üzere onu cömertlikte, tıpkı saçtığı ışıklarla kâinata canlılık veren Güneş'e benzetmiştir. Nasıl ki güneş doğduğu andan battığı vakte kadar yeryüzüne sayısız fayda sağlıyorsa Sultan Baykara da hâkim olduğu topraklarda kültürel faaliyetleri artırmak, ülkesini çok daha ileriye taşıyıp ilmin ve sanatın cazibe merkezi hâline getirmek hedefiyle hükmü altındaki sanatkârlara sayısız nimet sağlamıştır. Şaire göre, kendisi de bir sanatkâr olan Sultan Hüseyin Baykara, himaye için elini açarak nice altın ve mücevherleri lütufla saçması yönüyle sanatın ve sanatçının maddi manevi koruyucusu ve destekçisi vasıflarına sahip bir hamidir:

könlü bilig gevheridin genc-îz
ilgi sahâvet kefidin genc-rîz (HE, 680)²⁵

[Gönlü, bilgi mücevherlerinin hazinesini dağıtan; eli cömertliğin avucuyla hazine saçandır.]

Nevâyî, bir beytinde Hüseyin Baykara'yı “Cüneyd-i Sâni” şeklinde tavsif ederek onu, mana hazinelerini saçan Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 909) benzetmiştir.²⁶ Öyle ki Baykara meclislerinin baş müdavimi olan Nevâyî, cebini ve eteğini onun kıymetli hazineleriyle doldurarak cevher menbaı yaptığını ve birbirinden değerli eserlerini Baykara'nın himayesinde rahatlıkla ve huzur içinde kaleme aldığını şu beyitleriyle dile getirmiştir:

²⁵ Alî Şîr Nevâyî, *Hayretü'l-Ebrâr*, haz. Valit Türk ve Şaban Doğan (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2015). Makale içinde bu kitaptan yapılan alıntılar HE kısaltmasıyla ve beyit numaralarıyla verilmiştir.

²⁶ Yusuf Babür, “Divan Şiirinde İlk Dönem Bazı Veli ve Mutasavvıflar,” *Türkiyat Mecmuası* 31, s. 1 (2021):134-135.

himmət tutuban Cüneyd-i Şānī
açtım bu h̄azāyin-i me‘ānī

bar irdi çü kirdim anda bī-bāk
‘ālem ‘ālim cevāhir-i pāk

aldım bu cevāhir-i Şemīndin
şāfi dūr ü la‘l-i āteşīndin

ceyb ü itekimni eyledim kān
yoğ irdi kötermek özge imkān (LM, 377-380)²⁷

[*(Ben)* bu mana hazinelerini ikinci Cüneyd (olarak isimlendirdiğim Baykara'nın) himmet etmesiyle açtım. (Onun meclislerine) korkusuzca girdiğimde orada temiz cevherlerin ve âlimlerin (olduğu bir) âlem (olduğunu) gördüm. Bu mecliste saf inci ve ateş gibi kırmızı lâl taşı olan bu kıymetli cevherlerden alarak cebimi ve eteğimi cevher menbaı yaptım, (zira onu) başka bir yere götürmeme imkân yoktu.]

Sanatın ve Sanatkârın Hamisi Sultan Bedüzzamân Mîrzâ

Nevâyî, 1484 yılında kaleme aldığı *Ferhâd u Şîrîn* ile 1485 yılında kaleme aldığı *Sedd-i İskenderî* mesnevîlerinde edebî himayecilik geleneğinin önemli isimlerden biri olarak Baykara'nın oğlu Bedüzzamân Mîrzâ'dan da övgüyle bahsetmiştir. Buna göre şair, Bedüzzamân Mîrzâ'nın devrinde eğlence ve ilim meclisleri tertip edip sanatı ve sanatkârı himaye eden cömert bir hami olduğundan bahsetmiş, kendisinin de bir sanatkâr olarak bu meclislerden en çok nasipleneler arasında olduğunun altını çizmiştir. Öyle ki Bedüzzamân'ın bu meclislerde cömertliğiyle adeta bir cevher gibi kıymetli olduğunu ifade eden Nevâyî, bir hami olarak cömertliğinin sınırı olmadığına dikkat çekmek üzere de elini himmet için uzattığında yıldızları bile dirhem gibi gökyüzünden yerlere saçacak kudrete sahip olduğunu belirtmiştir:

ķoluñ h̄immət evcide çün açılıp
nücüm ol direm kim ķoyı saçılıp (Sİ, 828)

[Elin, himmetin zirvesinde açıldığında yıldızlar para/dirhem gibi aşağı saçılmaktadır.]

Yine Nevâyî, Bedüzzamân'ın, devrinde sanatı ve sanatkârı korumak amacıyla güzel söz söyleyen sanatkârlara hazinesinin kapılarını sonuna kadar açarken kötü söz söyleyenin ise sözlerini düzelttiğini söyleyerek onun bir bakıma ortaya

²⁷ Alî Şîr Nevâyî, *Leylî vü Mecnûn*, haz. Ülkü Çelik Şavk (Ankara: TDK, 2011), 66.

konan hünerin değeri hakkında da değerlendirme yapan dikkatli ve liyakatli bir hamî olduğunu şu sözleriyle belirtmiştir:

bolup çün şeh tarab birle kadeh-keş
tarab keyfiyyetidin bolsa ser- h^{\vee} âş

birip yüz genc yahşî sözge bî- h^{\vee} âst
yaman sözni kılıp ıslâh ile râst (FŞ, 11/40-41)²⁸

[Padişah, sevinciyle kadeh çekip mutlulukla sarhoş olsa güzel söze (daha) istemeden yüz hazine verir, kötü sözü (ise) düzeltir.]

Nevâyî'nin Manen Himayecisi Mollâ Abdurrahmân Câmî

Nevâyî'nin hayatındaki önemli isimlerden biri de âlim, mutasavvıf ve şair kimliğiyle Fars edebiyatının önde gelen ismi olan ve Nevâyî'yi sadece maddi olarak değil, manen de koruyarak edebî himayesine alan Mollâ Abdurrahmân Câmî'dir. Câmî'nin, kendisi ile aynı dönemde yaşayan, her fırsatta takdir ve teşvik ettiği şair dostu Nevâyî ile kurduğu yakınlık, biri İran diğeri Türk edebiyatında hamse ve tezkire geleneği ile nazirecilik sahalarında önemli eserler kaleme alan, Doğu'nun bu iki büyük şairinin pek çok açıdan birbirlerini etkilediğinin ve Orta Asya kültür tarihinde, özellikle de Türk edebiyatında derin izler bıraktıklarının göstergesidir.²⁹

Hamsesindeki mesnevîlerinde Mollâ Câmî'yi hem manevi açıdan hem de edebî açıdan üstat olarak kabul ettiğini dile getiren Nevâyî, onun manevi himmetini kazanarak eserlerini kaleme aldığından da sıkça bahsetmektedir. Nitekim Nevâyî, hamsesini yazma sebeplerinden bahsederken sık sık üstadı Mollâ Câmî'nin dergâhına sığındığını belirtmiş, bazen gördüğü rüyayı anlatarak Câmî'den rüyasını yorumlamasını istediğini, bazen Câmî'ye nazire yazmak amacıyla eser kaleme aldığı, bazen de üstadının eser yazma konusunda kendisine söylediği teşvik edici sözlerle gayrete gelip eser kaleme aldığı bildirmiştir. Öyle ki Nevâyî, *Ferhâd u Şîrin* mesnevîsinin mukaddimesinde bu hususu şöyle dile getirmektedir:

²⁸ Alî Şîr Nevâyî, *Ferhâd ü Şîrin: İnceleme-Metin*, haz. Gönül Alpay Tekin (İstanbul: TDK, 2012), 125. Makale içinde bu kitaptan yapılan alıntılar FŞ kısaltmasıyla ve beyit numaralarıyla verilmiştir.

²⁹ Mollâ Câmî'nin, Nevâyî'nin hayatı ve sanatındaki yerine özellikle dikkat çeken bir çalışma için bkz. Zühal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5, s. 9 (2007):173-219.

tüşüp tufrağ içige zâr u mehcûr
közüm çün taptı ol tufrağdın nûr

sipihir allında andağ kim avuç hâk
veyâhûd Tübâ etrafıda hâşâk (FŞ, 8/79-80)

...

külüp çün şubh mihr izhâr kıldı
gamım şâmım şubh-âsar kıldı (FŞ, 8/83)

...

maña çün yitti bu devlet nişâmı
açıldı her yan ebvâb-ı ma'ânî (FŞ, 8/90)

[Gözüm (Mollâ Câmî'nin) toprağından nur bulduğunda yalnız bir hâlde ve ağlayıp inleyerek gökyüzü karşısındaki bir avuç toprak veyahut Tübâ (ağacı) etrafındaki çer çöp gibi kapısının toprağına düştüm... (Cihanı aydınlatan o Güneş, beni toprakta cıva gibi titrer görünce) güldü ve sabah güneşi gibi görünerek gamımın akşamını sabaha çevirdi... Bana bu saadet nişanı ulaştığında her yanda mana kapıları açıldı.]

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere Nevâyî, eser yazmaya niyetlendiği böyle zor zamanlarda üstadının dergâhına mahzun bir şekilde de gitse oradan mutlu bir şekilde döndüğünü ifade etmiştir. Nitekim buradan ve aşağıdaki beyitlerden anlaşılmaktadır ki Nevâyî, hamse yazmanın çok zor bir iş olduğunu düşünüp sıkıntı çektiği zamanlarda, kilitli her kapının anahtarının erenlerin duasında olduğu inancıyla, dostluğunun ve himmetinin büyüklüğünü bildiği Mollâ Câmî'nin dergâhına gitmekte, onun destek ve teşvikine ihtiyaç duymaktadır. Öyle ki şair, bu durumu kimi zaman eserlerinde de dile getirmekte, Mollâ Câmî gibi bir üstadın kendisini övgü dolu sözlerle taltif ettikten sonra artık kederi bırakıp kalemi eline alarak hamsesini yazması gerektiğine dair teşvik ve nasihatlerini belirtmektedir. Nevâyî, *Sedd-i İskenderî* mesnevîsinde üstadının kendisini teşvik edici nasihatlerini şöyle ele almıştır:

maña devlet olup reh-nümün
çü bu pençeğa kıldı zür-âzmün (Sİ, 6948)

...

bu iş çünki boldı muqarrer saña
ümîd ol ki bolğay müyesser saña

çop imdi işiñiñ hayâlıda bol
hayâl ehli zib-i cemâhda bol

ki sindin bu şugluında hüş-yârlık
du‘â birle bizdin meded-kârlık (Sİ, 7004-7006)

[Bu zor (işe) kalkıştığında mutluluk (Mollâ Câmî), bana yol gösterdi... (Mollâ Câmî):
“Bu (hamse yazma) işi sana tayin edildiği için ümidim, (o işin) sana kolay olmasıdır.
Kalk, şimdi işinin hayalinde ol, hayal ehlinin yüzünün güzelliğinde ol! Bu işinde sen-
den akıllılık, bizden dua ile meded (lazımdır)” (dedi).]

Mollâ Câmî, beyitlerden de anlaşılacağı üzere, Nevâyî için kendisini böyle teşvik edici sözleriyle gayrete getiren ve eserlerini yazması için nasihatlerde bulunan yol gösterici bir üstattır. Nevâyî, mesnevîlerini yazma düşüncesiyle ümitsizlik içinde kıvranırken hemen her defasında onun sözlerinden aldığı şevk ile bir anda kendine gelerek ümitsizliği terk ettiğinden, üstadının himayesinde kendisine mana kapılarının açıldığından ve böylece cesaretini ve gücünü toplayarak hamsesini tamamlamaya gayret ettiğinden söz etmiştir. Hatta şair, bu bağlamda Mollâ Câmî’yi, mana incileriyle yüklü bir buluta, maneviyatı yüksek bir kimseye ve sözleriyle ruhuna can veren Hz. İsa’ya benzetmiştir:

işitkeç bu sözler min-i nâ-tüvân
ölüg cismime kirdi güyâ revân

bolup cân birür sırrınıñ âgehi
tapıp nuçkum enfâs-ı rûhu’llâhi

yir öptüm dağı yolğa ‘azm eyledim
söz ayturñi könlümge cezm eyledim (Sİ, 7007-7009)

[Güçsüz olan ben, bu sözleri işitince ölü bedenime sanki can girdi. “Can verir” sırrının haberlisi oldum; sözüm, Hz. İsa’nın (ölü bedene can veren) nefeslerini buldu. (Mollâ Câmî dergâhında) yer öptüm ve (bu) yola azmettim, söz söylemeyi gönlüme koydum.]

Yine Nevâyî, *Ferhâd ü Şîrîn* mesnevîsinin mukaddimesinde eserinin sebep-i telifinden bahsederken Mollâ Câmî’yi, gaipten kendisine haber getiren meleğin dışında, ikinci bir haberci olarak tavsif ederek “hâtif”e benzetmiştir. Böylelikle eser kaleme alırken Mollâ Câmî’nin kendisine yol gösteren değerli ve manevi bir güç olduğuna işaret etmiştir:

didi hâlin nidür şerh eyle bir bir
çü sordı def'a def'a tüşti taqrîr

çü boldı barça ahvâlımğa vâkıf
maña hüd boldı ol ikkinçi hâtif

ni kim evvelği hâtif hüküm sürdi
ikkinçi hâtif anı oğ buyurdu (FŞ, 8/84-86)

[“Hâlin nedir, tek tek şerh eyle.” dedi. Defalarca sorduğu için anlatmaya başladım. O (Mollâ Câmî), bütün hâllerimi bildiği için bana gaybdan ikinci haberci oldu. Evvelki gayb habercisinin verdiği her hükmü, gaybın ikinci habercisi de buyurdu.]

Verilen örnekler bakıldığında, Nevâyî'nin hamsesini yazmak üzere Mollâ Câmî'nin dergâhına giderek himmetini dilediği ve onun şevke getiren sözlerinin derin etkisinde kaldığı görülmektedir. İşte böylesine kuvvetli bir etki neticesinde Nevâyî, mutlu bir hâlde eserlerini yazmak üzere odasına çekilmiş; muvaffak olmak niyetiyle Allah'a dua etmiş, kâğıda ve kaleme sarılıp söz incisini mana ipliğine dizerek eserini kaleme aldığı belirtmiştir:

kilip hâlvetim içre yüz gâm ile
yonup hâme nevkini ârâm ile

çü kıldım kalem nevkini nükte-bîz
kıla başladı nevkidin genc-rîz (Sİ, 7010-7011)

[Yüz adım ile evime geldim, huzur ile kalemimin ucunu yonttum. Kalemimin ucunu nükte saçıcı yapınca ucundan hazineler saçılmaya başladı.]

Mollâ Câmî, sadece üstat kimliğiyle değil, yazdığı eserleriyle de Nevâyî'ye örnek olan ve onu benzer eserler yazması için teşvik eden bir hamidir. Nitekim şair, *Hayretü'l-Ebrâr*'ın 493. beytinde bahsettiği üzere, Mollâ Câmî'nin, eserlerini yazdıktan sonra kontrol etmek için ilk olarak kendisine verdiğini, böylelikle Câmî'nin eserlerini okuyan ilk kişi olma bahtiyarlığına eriştiğini belirtmiş ve bu durumu teşbih yoluyla şöyle dile getirmiştir:

nâmeğa kim râkım itip hâmesin
körmedi men körmeyin il nâmesin

mihir tülû' eyledi çün tağ üze
tüşti burun pertevi tufrag üze

gül-bün üze her ni gül açtı çemen
evvel anî hem-demi boldı tiken (HE, 493-495)

[Kalemini kâğıda yazdırdığında, yazdıklarımı ben görmeden kimse görmedi. Güneş dağın üstünden doğmaya başlayınca ışığı önce toprak üzerine düşer. Çimen üzerinde gül fidanı hangi gülü açsa o güle öncelikle diken yoldaş olur.]

Mollâ Câmî'nin eserlerini okuyan ve değerlendiren ilk kişi olarak onun *Tuhfetü'l-Ahrâr*, *Hurednâme-i İskenderî* ve *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîlerinden doğrudan etkilendiğine işaret eden Nevâyî, bu hususa üstadının himayesinde ona nazire olarak kaleme aldığı eserlerinde de dikkat çekmektedir. Nitekim şair, Câmî'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr* mesnevîsini okuduğunda kendisi de benzer bir eser yazmayı arzu ettiğini şöyle dile getirmiştir:

baştın ayak gevher-i şeh-vâr idi
 kıyası güher *Tuhfetü'l-Ahrâr* idi (HE, 512)

...

şevkıda köğsümni şikâf eyledim
 cildiğa könlümni ğılâf eyledim

çün okumağ zemzemesi boldı bes
 könlüm ara dağdağa saldı heves

kim bu yol içre ki alar saldı kâm
 bir niçe kâm olsa maña hem hırâm (HE, 515-517)

[Baştan sona şahlara layık bir mücevher idi. Mücevher ne ki! *Tuhfetü'l-Ahrâr* idi... (Onun) verdiği şevkle göğsümü yardım; gönlümü cildine kılıf yaptım. (Onu) okuma hoşluğu tamamlanınca gönlümde bir heves uyanmaya başladı. Onlar bu yolda lezzetler saçırlar, ben de bu yolda biraz yürüsem ne olur!]

Mollâ Câmî'nin kendisine her zaman dua etmesini ve varlığıyla kendisine yardımcı olmasını dileyen Nevâyî, Mollâ Câmî etrafında teşekkül eden edebî sohbet meclislerine de değinerek onu bu meclislerdeki sohbet ve eğlence halkasının başı, rintler kervanının ve kaflesinin başı, söz meyhanesinin piri ve sakisi, meclislerin kadehi, saf içeni; meclislerini ise içinde şiirin, sefanın ve hoş sohbetin cereyan ettiği bir meyhane hayaliyle vererek kendisinin de bu meclislere iştirak ederek sanatını onun edebî himayesinde icra ettiğine işaret etmek istemiştir:

şafâ bezminiñ şâfi-âşâmı ol
 bu deyr ehli ser-ğalkası Câmî ol (Sİ, 688)

[O, eğlence meclisinin saf içeni; bu meyhane ehlinin (şiir meclisinin) halkasının başı, Mollâ Câmî'dir.]

Sonuç

Alî Şîr Nevâyî'nin hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar, şairin hem himaye görmesi sonucu kendisinden sonra gelen şairleri etkileyen eserler kaleme alan başarılı bir sanatkâr olması hem de bizzat sanatı ve sanatkârı koruyup taltif eden cömert bir hami olması ile geleneğimizdeki hamilik sisteminin her iki yönde de temsilcisi olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Nevâyî'nin himaye geleneğinin önemine binaen eserlerinde ve bu eserleri içinde özellikle hamsesinde "himmet" kavramına yer verdiği, hamsesinin son mesnevîsi olan *Sedd-i İskenderî*'nin mukaddimesinde 50 beyitlik ayrı bir bölüm hâlinde himmetin önemini ortaya koyduğu görülmektedir. Nevâyî'nin burada himmeti "manevi himmet", "edebî himaye" ve "gayret" anlamlarında ele aldığı tespit edilmiş olup özellikle de "edebî himaye"ye oldukça geniş yer ayırdığını söylemek mümkündür.

Edebî himaye, sınırlarını toplumların siyasi ve sosyo-kültürel yapısının çizdiği hem sanatkâr hem de sanatkâr hamisinin karşılıklı fayda ve memnuniyetine dayanan bir gelenek olarak varlığını yüzyıllar boyu sürdürmüştür. Nevâyî de içinde yaşadığı toplumun dinamiklerinin de etkisiyle edebî himaye geleneğinin toplumu bir arada tutan, sanatın, sanatkârın ve haminin karşılıklı kazanımlar elde ettiği bir sistem olarak değerini ortaya koymaktadır. Şairin hünerinde başarı elde etmesinde, sanatkâr hamisinin çevresinde tanınarak izzet ve itibar kazanmasında büyük rolü olan edebî hamilik geleneği hakkında Nevâyî'nin en çok üzerinde durduğu husus, kişinin zengin ya da fakir de olsa elindeki malını himaye yoluna harcaması ve bunu yaparken de ihlas ve taltifte cömert davranması gerektiğidir. Bu düşüncelerini çeşitli hayallerle dile getiren Nevâyî, himmetin büyüklük ve itibarın nişanı olduğuna, himmeti olmayan kişilerin ise zamane tarafından itibarsızlaştırıldığına değinmiştir. Hatta onun bu hususta zengin kimselere nasihat ederek hakiki zenginliğin sanatı ve sanatkârı himaye etmek olduğunu, cömertlik vasfına sahip kimselerin himaye ettiği ölçüde halkın sıkıntularından uzaklaşacağını dile getirdiği görülmektedir.

Edebî himaye konusunda şairin hamsesini önemli kılan bir başka husus ise Türk-İslam toplumlarında hami/patron vasıflarıyla meşhur olan devlet adamlarını da zikretmiş olmasıdır. Nitekim Nevâyî'nin, tertip ettikleri sohbet ve eğlence meclislerinde ilim adamı ve sanatkâra cömertçe ikramda bulunarak sanatın ve sanatkârın hamiliğini üstlenen Horasan hâkimi Sultan Hüseyin Baykara ile yine devletin yönetici kadrosunda bulunan oğlu Bedüzzamân Mîrzâ'yı ve kendisi başta olmak üzere devrinde pek çok şair ve âlimi manevi yönden himaye ederek eser kaleme almalarını teşvik eden Mollâ Abdurrahmân Câmî'yi örnek göstererek

himaye geleneğinde haminin vasıflarına dikkat çektiği ve kendisinin bu iki devlet adamı ile üstadı olarak gördüğü Câmî'nin himayesinde nice güzel eserler kaleme aldığına dair ifadeleri, çalışmamızdaki öne çıkan tespitlerdendir.

Kaynaklar

- Aka, İsmail. *Timurlular Devleti Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2010.
- _____. *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Ankara: TTK, 1994.
- Akbıyık, Hayrunnisa A. "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkarları." *Bilig*, s. 30 (Yaz 2004): 151-171.
- Ali Şîr Nevâyî. *Ferhâd ü Şîrin: İnceleme-Metin*. Hazırlayan Gönül Alpay Tekin. İstanbul: TDK, 2012.
- _____. *Hayretü'l-Ebrâr*. Hazırlayanlar Vahit Türk ve Şaban Doğan. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2015.
- _____. *Leylî vü Mecnûn*. Hazırlayan Ülkü Çelik Şavk. Ankara: TDK, 2011.
- _____. *Mecâlisü'n-Neşâyis*. Hazırlayan Kemal Eraslan. Çeviren A. Naci Tokmak. Ankara: TDK, 2015.
- _____. *Sedd-i İskenderî: İnceleme-Metin*. Hazırlayan Hatice Tören. Ankara: TDK, 2001.
- Armutlu, Sadık. "Zâtî: Hayatı, Kişiliği, Sanatı ve Eserleri." *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 22 (Ekim 2018): 1935-1956.
- Babür, Yusuf. "Divan Şiirinde İlk Dönem Bazı Veli ve Mutasavvıflar." *Türkiyat Mecmuası* 31, s. 1 (2021): 123-157.
- Benlioğlu, Selman. *Saray ve Mûsikî: III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Mûsikînin Himâyesi*. İstanbul: Dergâh, 2018.
- _____. "İlk Dönem Abbâsî Sarayında Mûsikî." Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, 2011.
- Boldirev, A. N. "Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevayî." Çeviren Rasime Uygun. *TDAY Belleten* (1988): 205-230.
- Demirci, Mehmet. "Himmat." *TDVİA*, c. 18. İstanbul: TDV, 1998.
- Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*. Hazırlayan Necati Lugal. c. 1-4. İstanbul: Kervan Yayınları, 1977.
- Durmuş İsen, Tübâ Işınsoy. *Tutsan Elini Ben Fakîrin: Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği*. İstanbul: Doğan, 2009.
- _____. *Şair ve Sultan: Osmanlı'da Edebî Himaye*. İstanbul: Muhit, 2021.
- Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. *Vekayi: Babur'un Hâtıratı*. Çeviren Reşit Rahmeti Arat. c. 1-2. Ankara: TTK, 1985, 1987.
- İnalcık, Halil. *Şâir ve Patron: Patrimonial Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: Doğu Batı, 2011.
- _____. "Klasik Edebiyat Menşei: İrani Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler." *Türk Edebiyatı Tarihi I*, hazırlayan Talât Sait Halman ve öte., 233-294. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006.
- İpekten, Halûk. *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*. İstanbul: MEB, 1996.

- İpşirli, Mehmet. "Musâhib." *TDVİA*. c. 31. Ankara: TDV, 2020.
- Kurnaz, Cemal. "Hümâ." *TDVİA*. c. 18. İstanbul: TDV, 1998.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyanûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*, c. 1-6 (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013-2014). <http://www.kamus.yek.gov.tr> (erişim 07.01.2024).
- Ökten, Ertuğrul. "Câmî ve Meclis: Timurlu Ortamında Bir İnceleme." *Zemin*, s. 3 (2022): 162-185.
- Ölmez, Zühal. "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5, s. 9, (2007): 173-219.
- Özdarendeli, Nursel. "Çağdaşlarının Dilinden Ali Şîr Nevâyî." *Turkish Studies* 8, s. 9 (Summer 2013): 2043-2054.
- Rejepova, Arazgül. "Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Baykara Dönemi." Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019.
- Steingass, Francis Joseph. *Persian-English Dictionary*, (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1998).
- Şeker, Şemsettin. *Ders ile Sohbet Arasında: On Dokuzuncu Asır İstanbulu'nda İlim, Kültür ve Sanat Meclisleri*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2013.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Şen, Yasin. "Bâbürnâme'ye Göre Ali Şîr Nevâyî." *Türk Dünyası*, s. 37 (2014): 41-50.
- Subtelny, Maria Eva. "The Poetic Circle at the Court of the Timurid Sultan Husain Baiqara and its Political Significance." PhD diss. Harvard University, 1979.
- Şimşek, Zehra. "Alî Şîr Nevâyî'nin Hamsesindeki Hikâyeler Dışında Kalan Bölümler Üzerine Bir İnceleme." Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2022.
- Tathlumak, Uğur. "Osmanlı Uleması ve Patronaj İlişkisi." Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2016.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. 12. bs. Ankara: TDK, 2023. <https://sozluk.gov.tr/> (erişim 07.01.2024).
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Kabcacı, 2016.
- Vankulu Mehmed Efendi. *Vankulu Lüğati*. c. 1-2. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014-2015. <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (erişim 07.01.2024).
- Yıldıran Sarıkaya, Meliha. "Dîvân-ı Hikmet ve Garib-nâme'de Himmet." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 28 (2022): 583-615.
- Yunus Emre. *Dîvân: Seçmeler*. Hazırlayan Mustafa Tatçı. 6. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Yüksel, Musa Şamil. "Din-Siyaset-Ekonomi Arasında Timurlularda 'Himaye Sistemi'." *16. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. 2, 217-228. Ankara: TTK, 2015.
- _____. "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23, s. 1 (Temmuz 2008): 239-258.
- _____. "Şahrüh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti." *Tarih Okulu Dergisi*, s. 5 (2009): 95-110.